

Джерело: Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови // Тези доповідей Республіканської конференції. – Ужгород, листопад, 1989. – С. 49-51 (173 с.)

М.Т.Демський (Дрогобич)

ШЕВЧЕНКОВА ФРАЗЕМІКА І ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ НА СТОРІНКАХ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Основу Шевченкової фраземіки становить українська народна фраземіка, яку він своїм генієм підняв до рангу літературної. Тому цілком зрозуміло, що абсолютна більшість поетових фразем увійшла до фраземного корпусу сучасної української літературної мови, становлячи її ядро. Значну частину тих фразем, що в названий корпус увійшла, фіксує СУМ (Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970-1980). Це переважно дієслівні й прислівникові фраземи на позначення динамічних і статичних ознак, належних людині, та різних координат, у яких ці ознаки реалізуються. Частина Шевченкових фразем у зв'язку з розвитком мови випала з активного вжитку і СУМ їх не фіксує. Це перш за все вульгарні та лайливі фраземи на позначення негативних персонажів й їхніх учинків, фраземи-історизми й архаїзми, які поет вживав на позначення різних денотатів, зв'язаних з релігією та марновірств, а також різними аспектами життя й побуту українського народу, особливо обумовлених класовою нерівністю, національним гнітом, нерівністю статей тощо, фраземи-старослов'янізми й старорусизми, якими поет заповнював лакуни у фраземній системі сучасної йому української мови. Не фіксує СУМ також ті Шевченкові фраземи, що різняться від одиниць сучасної української літературної мови фонетичним і морфологічним оформленням, компонентним складом: *добити віку вікового* (першими подаємо Шевченкові фраземи) – *добити віку, забити в скрепи – забити в колодки* – [...] значенням: *пальці знать* «дуже відчутно» – «невдало приховане, невдало зроблене». Зрозуміло, що поетові фраземи двох останніх підгруп мусили б бути якось у СУМі відображені.

Для заповнення великої кількості лакун у фраземній системі сучасної поетові української мови він змушений був удаватися до фраземної деривації. Творив Шевченко нові фраземи як на базі окремих слів і вільних синтаксичних сполучень, та і на базі вже існуючих фразем і деяких паремій. Із незрозумілих причин переважну більшість створених ним фразем СУМ не фіксує. Ось хоч би декілька таких не зафіксованих СУМом Шевченкових новотворів: *кликнути на світ* «намалювати, відтворити чий-небудь образ», *кайдани порвати* «визволитися з неволі», *брехнею підбитий* «неправдивий, нещирий», *постригти в брехуни* «звинуватити когось у брехні», *Макарові теля пасти* «бути на засланні» тощо. Також із

незрозумілих причин залишилася поза межами СУМу велика група взятих поетом із загальнонародної мови дієслівних (*упасти на голову* чию «припасти на чиюсь долю», *годувати й напувати* «утримати когось», *повернути ділом* на чию-небудь *руку* «влаштувати справу на користь кого-небудь», *вдіяти головою* «дати пораду кому», *на світ випускати* «звільняти з в'язниці, неволі», *стати за дитину* «виховуватися к рідний син чи рідна дочка», *дати ділу вінець* «завершити справу», *спать на одне око* «бути пильним, уважним», *шлях таланом слати* «приносити щастя», *перелицювати дорогу* «змінити напрям поїздки», *риштувать вози в далеку дорогу* «готуватися до смерті» та багато інших), іменникових (*літа молодії* «молодість», *світ зав'язаний* «нещасливе, безпросвітне життя», *хліб і сіль* «гостинність, піклування», *неситі руки* «пожадлива, зажерлива людина», *тверді руки* «сиьна людина», *комини без диму* «пустка, пожарище» тощо), прикметникових (*на літі хто* «дорослий», *глибока потилиця* в кого «дуже розумний», *не без розуму* «розумний»), прислівникових (*тихою ходою* «повільно», *од потилиці до п'ят* «повністю, цілком», *і видно і гладко* «ясно, світло», *при очах* «у присутності когось») і займенникових (*який нечистий, яка недобра мати, який вражий син* «хто») фразем. Усього 125 одиниць. Зрозуміло, що не включення до СУМу такої великої кількості вживаних Шевченком так характерних для української мови фразем серйозно збіднило виражальні можливості сучасної української літературної мови. Тому вкрай важливо, щоби ці невраховані СУМом Шевченкові фраземи були включені якщо не в реєстр, то хоч у додадок давно очікуваного фраземного словника. Інакше всі вони мають великі шанси на повне забуття, бо зрозуміло, що за наявної практики видання української лексикографічної літератури повторне видання такого словника може статися не скоріш, як у середині ХХІ століття.